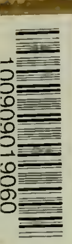

Clemmensen, A.
Beskrivelse og tegninger
af Oster Marie Kirke

BESKRIVELSE OG TEGNINGER

AF

ØSTER MARIE KIRKE

MED SÆRLIGT HENSYN TIL

DEN OPRINDELIGE FORM.

AF

A. CLEMMENSEN.

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF MINISTERIET
FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET.

KJØBENHAVN.
H. HAGERUPS BOGHANDEL.
TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER)
1894

BESKRIVELSE OG TEGNINGER

AF

ØSTER MARIE KIRKE

MED SÆRLIGT HENSYN TIL

DEN OPRINDELIGE FORM.

AF

A. CLEMMENSEN.

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF MINISTERIET
FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET.

KJØBENHAVN.
H. HAGERUPS BOGHANDEL.
TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO (M. A. HANNOVER).
1894

ØSTER MARIE KIRKE paa Bornholm ligger ved Veien mellem Rønne og Svanike, omtrent en Mil fra den sidste. Den hører til en Gruppe af Kirker, ialt 15, som omtrent samtidig ere opførte der paa Øen, antagelig i Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, og ved deres særlige Byggemaade adskille sig fra andre gamle Kirkebygninger i Norden.

Fraset de 4 Rundkirker have de alle et ensartet Anlæg, nemlig: mod Vest et Taarn, med flere hvælvede Afdelinger over hinanden, et Langhus, som altid er smallere end Taarnet, og et firkantet Chor med halvrund Afslutning mod Øst. [St. Povls Kirke danner en Undtagelse ved ikke at have havt noget Taarn.] Der findes ved de fleste af Kirkerne, og der har rimeligvis ved alle været, et særskilt Klokketaarn. Selve Kirketaarnet — paa Bornholm kaldes det »Fæstet« — har ikke kunnet have Klokker, dertil er de forskjellige Stokværks Høide for ringe; derimod er det meget sandsynligt, at de have været beregnede paa Forsvar; herpaa tyder de forskjellige hvælvede Afdelinger, som ikke have kunnet været brugte til Gudstjenesten, Sporene af Tinder, Spygatter, samt den Maade, hvorpaa Adgangen til Afdelingerne er indrettet, med Stængebomme for Dørene, osv. Det vides ogsaa, at Kirkerne have havt Skyts, og at de til forskjellige Tider have været brugte som Fængsler.

Senere er der ved Kirkerne opført Vaabenhuse og andre Tilbygninger, og i det Hele ere de undergaaede mange Forandringer i Tidens Løb.

Forskjellige Forfattere have givet Meddelelser om disse eiendommelige Bygningsværker, bl. A. Thura, der 1756 udgav den ældste trykte Beskrivelse over Øen, og Brunius, hvis »Konstanteckningar under en Resa til Bornholm,

År 1857«, udmærke sig ved Paalidelighed, men desværre ikke ere ledsagede af Tegninger.

Paa Foranledning af Kultusministeriet bleve de bornholmske Kirker opmaalte under Ledelse af Arkitekt Hans J. Holm, og Tegninger samt Beskrivelse af dem udgivet paa Ministeriets Foranstaltning 1878. Det var i rette Tid, at dette udmærkede Værk kom frem — allerede nu ere 4 af Kirkerne nedbrudte og ombyggede, og andre ere blevne mere eller mindre »restaurerede«.

Som naturligt var, have de omtalte Forfattere i deres Beskrivelse af de bornholmske Kirker givet en Fremstilling af disse i den Skikkelse, som de havde, da de bleve undersøgte; og uagtet de Oplysninger om Spor af de enkelte Bygningsdeles oprindelige Konstruktion, og de Forklaringer heraf, som findes i sidstnævnte Værk over Bornholmske Kirker, vilde man dog have havt et meget ufuldkomment Begreb om deres oprindelige Udseende, om ikke Tilfældet fornylig havde bragt Oplysninger for Dagen, som paany give disse gamle Bygninger en ganske særdeles Interesse.

Efter at det var bestemt at nedbryde Øster Marie Kirke, og at opføre en ny Kirke, hvortil Materialerne af den gamle skulde benyttes, blev i Aaret 1890 Nedbrydningen paabegyndt, idet dog den øverste Del af Taarnet allerede forinden var nedtaget paa Grund af tiltagende Brøstfældighed.

Da en Del af Skibets Mure vare nedbrudte, Tagværket fjærnet og den i nyere Tid indsatte Bræddehvælving borttaget, opdagedes der forskjællige Mærkværdigheder i Bygningens Konstruktion, som bevirkede, at Nedbrydningen blev standset, og den nye Kirke blev fuldført uden yderligere Anvendelse af det gamle Materiale. Disse Opdagelser kaster Lys over flere, hidtil uforklarlige Forhold, og give et interessant Billede af den oprindelige Bygning, selv om man maa beklage, at det ikke har været muligt fulddtud at belyse alle Enkeltheder.

Den Fremstilling heraf, som i det følgende skal gives, støtter sig til Undersøgelser og Opmaalinger af Bygningslevningen, som jeg har havt Lejlighed til at foretage, sammenholdte med de foreliggende Beskrivelser, Tegningerne i Værket over bornholmske Kirker, Meddelelser af Entreprenøren for Byggearbejdet, Architekt Bidstrup samt Professor Kornerups Indberetning af 16de Mai 1890 til Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring. Af de vedføiede Afbildninger ere de to første Blade Gjengivelser af Fotografier, tagne kort efter at Nedbrydningen blev standset; Blad 1—6 viser Bygningen som

den nu staar. Med Hensyn til Kirkens Udseende før Nedbrydningen henvises til det ovenomtalte Værk over bornholmske Kirker, Blad 20—22.

Bygningen er opført hovedsagelig af Granitsten; disse ere ikke kløvede ud af selve Klippebunden, men opsamlede fra Overfladen, og for største Del anvendte i den Form, hvori de forefandtes. Da disse, saakaldte Rullesten, maa antages at have været tilstede i stor Mængde, har det ikke været vanskeligt at udsøge dem med en nogenlunde jævn Flade, der kunde anvendes til Murværkets Ydersider. De ere satte omhyggeligt i Plan, udvendig og indvendig, og der er sørget for en god Forbindelse i Murværket ved, at der jævnlig er anbragt Bindere. Man træffer hyppigt vandrette Skifter, der ere dannede ved Udligning med en Slags Beton, bestaaende af smaa Strandsten (Singels) og Kalkmørtel, uden at dog disse Lag ere synlige i Murenes Yderflader. Fundamenterne have en Dybde af to til tre Alen og ere udligede med lignende Betonskifter.

Mørtelen er af en ejendommelig fed og plastisk Beskaffenhed; man ser tydeligt Aftrykket af de Brædder, hvorpaa Hvælvingerne ere opmurede, og paa en Fuge har jeg endog fundet Aftryk af Hudens Fibre i en Tommelfinger, som i hin fjerne Tid er kommen i Berøring med den friske Mørtel. Ligesom ved andre bornholmske Kirker finder man jævnlig iblandet smaa Stykker Trækul, hvis Tilstedeværelse kunde tyde paa, at man har brændt Kalkstenen paa Stedet, ved Nedgravning i Jorden sammen med Brændselet, hvis Rester da ere komne med ved Læskningen. Baade de indvendige og de udvendige Murflader vare fugede, med brede, glatte Fuger, som synes at være strøgne til med en Ske, saa langt ind paa Stenens Kanter at der fremkom en nogenlunde jævn Flade i Murværket, uden dog helt at udfylde Stenenes Ujævnheder. Saavel ved sin gulgraa Farve og øvrige Beskaffenhed, som ved Behandlingsmaaden, adskiller den oprindelige Mørtel sig tydeligt fra de forskjellige Mørtelblandinger som ere anvendte ved senere Ombygninger, saa at det allerede derved er let at bestemme hvad der er oprindeligt Murværk.

Foruden Rullesten er ogsaa anvendt en Kalksten som findes paa Øen, den saakaldte Cementsten, samt en rødlig Sandsten, som forefindes i Egnen omkring Nexø. Sandstenen findes kun som Smaastumper imellem andet Materiale i Murværket, men har ogsaa — som det senere skal omtales — været anvendt i Form af Fliser, saaledes som disse forefindes i Overfladen af Lagene og endnu i vor Tid anvendes i og omkring Nexø, til Belægning af Fortove, til Stengjærder m. m.

Til Hvælvingerne er hovedsagelig anvendt Cementsten, dog findes ogsaa Granit og Sandsten derimellem. Stenene ere nogenlunde kileformede, men synes i Almindelighed heller ikke her at have været tilhuggede. De ere murede eller rettere »satte« i Kalkmortel, paa Buestillinger, hvorover en Forskalling af Brædder er løst anbragt, som det ses af Aftrykket i Mortelen, der har trykket sig ud under Stenene. Sokkellisten, det øverste Led af Gesimserne og de profilerede Sten i Buernes Trykleie ere tildannede af Cementsten af gjennemgaaende ringe Tykkelse, 5 à 6'', svarende til Tykkelsen af Aflejringerne i de Lag, der findes paa Øen. Til Buestikkene over Triumfbuen og Vinduerne er anvendt Cementsten, grovt tildannede, dog findes derimellem ogsaa Granitsten, særlig i Bygningens udvendige Murflader. Ved Indgangen mod Syd er til de finere Led anvendt Cementsten; iøvrigt, ligesom til de større Led i Gesimserne, ved Hjørner o. Lgn., er anvendt hugget Granit.

Mellem Resterne fra Nedbrydningen af Taarnet fandtes enkelte tildannede Sten, og derimellem to Granitsten, paa hvilke en hugget Rundstav paa en mærkelig Maade følger Stenenes Sider (se Blad 6). Om de kunde tænkes som Hjørner af Skibets Gesims, vilde her være et Fingerpeg med Hensyn til Gavlspidsernes Afslutning, men herom har iøvrigt Intet yderligere kunnet give Oplysning, og Chorets Gesims er ialfald afskaaret lige med Gavlens Plan. At Skibet har havt Gesims, ligesom Chor og Apsis, er høist sandsynligt, og de fundne Rester kunne hidrøre fra den mod Taarnets Vestside i en nyere Tid opførte Stræbepille.

I Værket over bornholmske Kirker er omtalt et Brudstykke af en Hjørnesøile, som fandtes ved Skolebygningen og antoges at kunne hidrøre fra den nordre Indgang, som dengang var tilmuret. Det viste sig ved Nedbrydningen, at denne Indgang kun havde en simpel firkantet Aabning med halvrundt Felt over og to Kragsten af hugget Cementsten; den omtalte Søilerest kan altsaa ikke have hørt hertil (se Blad 5). Ved den søndre Indgang var i 1874 Kragstenene under Dørfeltet borthuggede; nu mangle ogsaa Karmstenene (se Blad 4).

Af de oprindelige Vinduer findes et velbevaret i Chorrundingen mod Øst, største Delen af to Vinduer i Skibets søndre Side, og en ringe Del af Stikket i Overkanten af det udvidede Vindue i Chorets nordre Side. I den nu nedbrudte nordre Side af Skibet fandtes kun et Vindue. Af Skibets Vinduer var saa meget bevaret, at man med Bestemthed kan paavise deres Form. I Lysningen fandtes Karmsten, omtrent 2¼ Tomme tykke, af hugget Cementsten, den øverste halvcirkelformede Del var udhugget i et enkelt

Stykke (se Blad 6). Vinduerne vare høie og smalle, omtrent 6" i Lysningen, Siderne meget skraa baade udefter og indefter. Underkanten synes at have været skraat afskaaret indvendig, men lige udvendig, en hel Sten som Afdækning af Muren synes der ikke at have været.

Endvidere fandtes to Aabninger, af hvilke i alfald den ene sikkert er oprindelig, men om hvis Bestemmelse det er vanskeligt at have nogen Formodning. De findes i Skibets Sidemure, den ene mod Syd, den anden mod Nord, i en Høide af omtrent $3\frac{1}{4}$ Alen over Sokkelen. Aabningen i den søndre Mur var i den ene Side forstyrret af en senere Udbrydning, den i den nordre Side var udvendig 17" høi, 9" bred, men udvidede sig ind imod Kirken til en Brede af omtrent $1\frac{1}{2}$ Al. Aabningens Overkant var i samme Høide udvendig og indvendig, medens Underkanten var omtrent 16" lavere indvendig.

Da man ved Nedbrydningen fjernede den Bræddebeklædning, som i en nyere Tid var blevet anbragt paa Skibets østre Væg, over Triumfbuen, fandt man midt over Buen en Døraabning (se Blad 2), og gjennem denne kom man ind i et lille hvælvet Rum, som altsaa laa over Chorets Tøndehvælving, og som fik et sparsomt Lys fra en smal Lysaabning i Chorets Gavl (se Blad 3)*). Hvælvingen over dette Rum, som er betydelig smallere end Choret nedenunder, har en stærkt tilspidset Form, og Oversiden af den danner sammen med Chorhvælvingens Ydersider to skraa Flader. Dette Forhold ledede til den Formodning, at Bygningens Afdækning havde bestaaet af Murværk, uden Anvendelse af Tagtømmer, i Lighed med hvad der kjendes af enkelte tidlige middelalderlige Bygninger i Syd-Frankrig, hvor der over Hvælvingerne er dannet skraa Flader, dækkede med Stenfliser; men som rigtignok vare betydelig fladere end den formodede Tagskraaning paa Øster-Marie Kirke**). Ved at undersøge den

*) I Værket over bornholmske Kirker er Døraabningen antydet i Snittet, men paa Grund af den omtalte Bræddebeklædning har man ikke kunnet komme ind i Rummet over Choret, som derfor ikke er rigtig fremstillet paa Tegningerne.

**) Dehio und Bezold »Die kirchliche Baukunst des Abendlandes« har paa Tavle 97 en Afbildning af Kirken Ste Marie au Lac i Le Thor (nærved Avignon) som stammer fra det 12te Aarhundrede. Taget er her formet paa lignende Maade, ved at der over Skibets Krydshvælvinger i Bygningens Længderetning er muret en spidsbuet Tøndehvælving, hvis Yderflader sammen med den underste Hvælving danne Tagfladerne, som ere dækkede med Sten. De nævnte Forfattere anføre, efter at have omtalt, at i det 11te og 12te Aarhundrede gik man fra de tidligere anvendte flade Trælofter over til at overhvælve Kirkerne, »Nach aller Wahrscheinlichkeit fällt der Umschwung mit dem Eintritt des Friedens nach der Epoche der

udvendige Side af Skibets Gavl langsmed de omtalte ydre Flader af Hvælvingerne blev denne Formodning bestyrket, idet der fandtes indmuret i skraa Retning i Gavlen en Del Sandstensskaller, netop efter en Linie, der svarede til den, hvori Chorets Tagflader maatte antages at skjære Gavlmuren, og ved gjentagne Undersøgelser fandt jeg ubedragelige Spor af Tagdækningens Konstruktion, som viser, hvor udmærket man har forstaaet at anvende de Midler, som man raadede over, paa en til Forholdene svarende Maade, og mure en solid Stenafdækning paa de steile Flader.

Udmuringen mellem Hvælvingernes Yderflader og Tagfladen er utvivlsomt foretaget paa den Maade, at der med visse Mellemrum er lagt et vandret Lag af den under Kirkens Murværk omtalte Beton og herover en Række Sandstensfliser i vandret Stilling med Kanten i Tagflugten; ovenpaa dette Lag er derefter henmuret en Række Sandstensfliser, stillede skraat efter Tagets Retning, og mellem disse og Hvælvingen er udfyldt med Murværk, saaledes at det næste Betonlag ligger lige med Overkanten af de skraatstaaende Fliser. Disse dækkes altsaa af den næste Række vandrette Fliser, paa hvilke der igjen er muret en Række Fliser i skraa Stilling, og saa fremdeles (se Blad 6). Afstanden mellem de vandrette Lag er ikke nøjagtig ens, men svarer iøvrigt gjennemsnitlig til den Størrelse, i hvilken saadanne Sandstensskaller, som have været anvendte til Dækningen, endnu den Dag i Dag almindelig forekommer.

Da det i vort Klima ikke lod sig gjøre at give Taget saa ringe Skraaning, at man over Chorhvælvingen kunde lægge Fliser saaledes, at den ene dækkede ud over den anden, har man altsaa for at danne en steilere Tagflade, istedetfor at mure en kompakt Masse paa Toppen af Hvælvingen, hvilket vilde give en altfor stor Vægt, dannet Skraaningen ved en mindre Hvælving ovenpaa, og derefter anbragt Tagfliserne paa en Maade, der forhindrede en Nedskridning af dem*).

normanischen und sarazenischen Invasion zusammen, als gleichzeitig eine grosse Anzahl neuer Kirchen aus Trümmern und Asche sich erhob. Charakteristisch ist, dass gerade die älteren Generationen des Gewölbebaues alles Holzwerk vollständig verbannen, indem sie die Dachziegel unmittelbar auf den Gewölben befestigen.

*) I min Indberetning til Ministeriet af 20de Mai 1890 er anført, at Enden af Stenene skyder ud over de underliggende. Denne Fejltagelse beror paa den første Undersøgelses mindre Grundighed. Ligeledes er den i samme Skrivelse fremsatte Antydning af at de Sandstensfliser, der vare anvendte til Gulv i Taarnets underste Etage, kunde hidrøre fra Tagbeklædningen, forhastet. Disse Fliser vare tilhuggede af Sten, der maa være brudte af dybereliggende Lag, medens Tagets Fliser uden Tvivl have været saakaldte »Skaller«, opsamlede fra Overfladen.

Den her paaviste Konstruktion af Taget over Choret giver Forklaring paa en anden mærkelig Opdagelse, der blev gjort, da den indvendige Side af Skibets Gavl kom for Dagen.

I Sidemurene var fundet Spor af indmurede Bjælker, med omtrent 1 Alens Mellemrum; Murværket omkring disse var dog ikke oprindeligt, men blandet med Mursten og Munketegl. Derimod saaes i Skibets Gavl, i den Høide, hvor det tidligere flade Bjælkeloft har været, tydelige Rester af to afbrudte Tøndehvælvinger, hvis enkelte Sten ere indmurede i Gavlen og springe frem for denne i forskjellig Længde, saa at Hvælvingerne sikkert maa have været murede samtidig med det øvrige Murværk (se Blad 2). Under Bjælkeloftet have Hvælvingerne været afbrudte plant med Gavlen, og midt over Triumfbuen er Udbrydningen udfyldt med Murværk af Munkesten.

Professor Kornerup, som paa Foranledning af Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring reiste over forat undersøge nogle forefundne Spor af gamle Kalkmalerier, saae disse Rester af Tøndehvælvingerne og fandt ved Udgravning to Pillefundamenter i Skibets Længdeaxe.

Det fremgaar heraf, at Skibet oprindelig har været overhvælvet med to parallele Tøndehvælvinger, som have hvilet dels paa Ydermurene, dels paa en Mur i Skibets Længdeaxe, som har været gjennembrudt med tre Aabninger, hvis Buer vare spændte mellem Østgavlen (over Midten af Triumfbuen), de to Piller i Skibet og Taarnmuren. Da Taarnet blev nedbrudt, stod endnu Kirkens buede Bræddeloft og Bræddeklædningen for Enderne af samme, saa at man af den Grund ikke er blevet opmærksom paa Sporene af de oprindelige Tøndehvælvinger, som man utvivlsomt ogsaa maatte have kunnet finde her.

I Østgavlen stod det oprindelige Murværk endnu ganske uberørt indenfor en Linie omtrent efter Chorets Tagflade. Det var fuget ganske i Lighed med Kirkens øvrige Murværk. Udvendig kunde man se enkelte Sten umiddelbart over Tagfladen, som øjensynlig endnu sad paa deres Plads i det oprindelige Murværk. Ind mod Kirken aftog Gavlen i Tykkelse efter en buet Linie af lignende Form som Taghvælvingen over Choret. Resten af Gavlen er senere Murværk; det findes iblandet enkelte Stykker Teglsten, Mortelen er af en anden Beskaffenhed, og Udførelsen af Arbejdet er mindre omhyggelig. Dersom der, som det maa antages, over Skibet har været et lignende Stentag som over Choret, vilde man ved at fjærne det være nødt til at nedbryde netop saa meget af Gavlen som det der viser sig at være senere paamuret.

Da Aakirke i Aaret 1874 blev istandsat, fandtes i Skibet et Midterskillerum med Bueaabninger i Lighed med det der har været i Øster-Marie Kirke. Det blev desværre borttaget, fordi man ikke kunde finde nogen rimelig Forklaring paa dets Bestemmelse og ansaa det for ikke hørende til det oprindelige Anlæg*). Efter hvad der nu er kommet frem i Øster-Marie Kirke, maa Grunden til en saadan Tvedeling af Skibet uden Tvivl søges deri, at man, forat anvende samme Konstruktion af Taget som over Choret, har villet borttage noget af den øverste Hvælvings Tryk fra Sidemurene, her hvor Afstanden mellem disse var større. Istedetfor den ene Hvælving med det hule Tagrum over, har man derfor muret to Hvælvinger ved Siden af hinanden, og midt over disse igjen en tilspidset Hvælving, hvorved man dannede Tagskraaningen, som da har kunnet beklædes med Sandsten paa samme Maade som over Choret (se Blad 8.)

Jeg har forgjæves søgt efter Spor af lignende Hvælvinger i de andre bornholmske Kirker. Aakirke, som har havt Skillerummet i Midten, er nu saa restaureret, at der ikke mere er noget at finde; i de andre Kirker var det dog muligt at grundigere Undersøgelser kunde bringe noget frem; men man maatte da afbanke Pudsen i Kirken, grave op i Gulvet, o. s. v.

Det maa indrømmes, at den — baade i konstruktiv og kunstnerisk Henseende — mindre heldige Tilslutning af Skillerummet til Gavlen, lige over Midten af Triumfbuen, ikke stemmer rigtig godt med Kirkens øvrige smukke Formgivning, selv om man kan finde en vis Lighed mellem denne og et Snit gjennem Rundkirkernes Skib og Chor. At Midterskillerummet i Aarkirke har en Pille umiddelbart ved Triumfbuen kunde tyde paa en lignende Anordning ved Choret, med to Buer, som findes ved Forbindelsen mellem Skibet og Taarnet saavel i Øster-Marie Kirke, som i de fleste andre bornholmske Kirker, og Fundamentet til en Pille her kunde jo tænkes at være bortryddet ved senere Begravelser i Kirken, som vides at have fundet Sted. Der findes imidlertid i Øster-Marie Kirke over Triumfbuen, nøjagtigt der hvor Skillerummet har været, et Stykke af en Vederlagssten, der tydeligt angiver Buens Begyndelse, saa at man nødes til at antage, at den østlige Bue i Midterskillerummet har hvilet paa Triumfbuen.

*) Af samme Mening er Brunius, medens dog Løffler, i sin Beskrivelse af Danmarks Kirkebygninger, mener at Skillerummet i Aakirke er opført til Støtte for to parallelt løbende Tøndehvælvinger.

Selve Stikket over Triumfbuen og Muren deromkring er ogsaa oprindeligt Murværk, derimod ere Siderne, i Høide indtil Vederlaget, forstyrrede og udflækkede med Munkemursten. Hvad Grunden er hertil har ikke kunnet oplyses, saalidt som Betydningen af de Fremspring der findes i Fundamentet paa hver Side af Aabningen.

Naar Choret og Skibet have havt Stentag, er det rimeligt, at ogsaa Chorrundingen har været dækket paa lignende Maade. At der har været et Rum over Rundingens Hvælving, kan man slutte af en lille Aabning, som findes i Chorgavlen, gjennem hvilken man har kunnet komme derind fra selve Choret. Denne Aabning har været til at lukke med en Lem, som kunde skydes ind i Muren.

I den omtalte Indberetning fra Professor Kornerup antages det hvælvede Rum over Choret at have været benyttet i Ufredstider til Gjemmested for Kirkens hellige Kar og andre værdifulde Sager. Dette kunde snarere passe paa det lille Rum over Chorrundingen, men er ikke meget sandsynligt med Hensyn til Tagrummet over Choret. Aabningen i Skibets Gavl, som gav Adgang til dette Rum fra Tagrummet over Skibet, har ligesom de fleste Døraabninger i de bornholmske Kirker en Stenkarm, og indenfor denne findes i hver Side et firkantet Hul, af hvilke det i den ene Side gaar langt ind i Muren. Disse Huller have tjent til Anbringelse af Bomme, hvormed man spærrede Døren. Ved den omtalte Aabning ere Bomhullerne anbragte saaledes, at Døren spærredes inde fra Rummet over Choret, og for at lukke for de Sager, man vilde gjemme derinde, maatte man altsaa selv blive indenfor. Som ovenfor paavist er det omtalte hvælvede Rum fremkommet af konstruktive Grunde, men Bomhullerne tyde paa at det saaledes for Haanden værende Rum tillige kan have været benyttet som Tilflugtssted i urolige Tider.

Det er foran omtalt, at de bornholmske Kirkebygninger ikke alene have været bestemte til kirkeligt Brug, men sandsynligvis ogsaa have været beregnede paa Forsvar. I Sammenhæng hermed har det Interesse at iagttage, hvorledes de forskjellige Døraabninger ere anbragte, og den Maade, hvorpaa de stængedes.

Adgangen til Taarnets forskjellige Afdelinger sker ad en snever Stentrappe, som har sin Indgang indefra Taarnets underste Afdeling. Ad denne naar man til Taarnets 2den Afdeling. Her fandtes en Aabning mod Øst, som

maa haveført ind til det hvælvede Rum over Skibet. Af Opmaalingerne fra 1874 kan man ikke med Bestemthed afgjøre, om Aabningens Form er oprindelig, meu det stemmer godt med Høideforholdene, at flere Trin i Murens Tykkelse føre opad. Paa den ene Side af denne Aabning fandtes en Niche, som efter Beskrivelsen i »Bornholmske Kirker« syntes at have været aaben, idet der i dens ene Side fandtes et dybt Hul til en Stængebom. En lignende Aabning fandtes efter Opgivelse af Ingeniør Zahrtmann paa den modsatte Side, da man nedbrød Taarnet. Disse to Aabninger have altsaa været stængede inde fra Taarnets 2den Afdeling. Efter den Plads, hvor de ere angivne paa Tegningerne i Værket over bornholmske Kirker, have de ført ud i Kirkerummet, umiddelbart under de omtalte Tøndehvælvinger, en i Midten af hver Hvælving. Dersom de have tjent som Adgang til Taarnet, maa det altsaa være sket ved Hjælp af Stiger. I Øster-Lars Kirkes 2det Stokværk, i Ibs Kirkes Taarn, i 3die Afdeling, og muligt i flere andre Kirker, findes lignende Aabninger i Ydermurene, med Huller til Stængebomme. At de have tjent som Indgange kan naturligvis ikke bevises, men for Lys og Luft pleiede man ikke i hin Tid at have saa store Aabninger*).

Fra Rummet over Kirkens Skib førte som omtalt en Aabning ind til det hvælvede Rum over Choret og blev stænget indefra dette.

Fra Taarnets 2den Afdeling førte Trappen videre op, og syntes underveis at kunne have været stænget ved en fremspringende Karm med Bomhuller ved Siden. Man naaede da til 3die Afdeling. Medens 1ste og 2den Afdeling havde en enkelt Tøndehvælving fra Øst til Vest, var denne dækket med to Tøndehvælvinger, som hvilede paa en Cementstensbue, spændt tvers over Rummet. Trappen gik paa samme Maade videre, stadig fra Øst til Vest, op under Taarntaget, hvis senere indlagte Bjælker kun laa 1½ à 2 Alen over Gulvet. Her fandtes forskjellige Spor, der kunde tyde paa, at her havde været en Vægtergang. Paa Langsiderne i denne Afdeling var der to Aabninger, paa hver af de andre Sider en Aabning, men det kunde ikke bestemt afgjøres, om de tidligere havde været overdækkede eller ei. I sidstnævnte Tilfælde kan Taarnet siges at have havt Tinder. De murede Gavle vare nye; da Brunius i 1857 besøgte Kirken, vare de af Bindingsværk.

[Med Hensyn til Stængning af Dørene er jeg blevet opmærksom paa

*) Architekt V. Koch har velvilligt meddelt mig, at der ogsaa i det romanske Taarn ved Sønder-Næraa Kirke paa Fyn (som i meget minder om de bornholmske Kirketaarne) findes en Aabning i 2det Stokværks Ydermur mod Nord.

et mærkeligt Forhold ved Aa Kirke. Ved denne findes i »Bornholmske Kirker« omtalt et Dørhul mellem to Rum i Taarnets 3die Afdeling, »som, naar det stængedes, spærrede Adgangen til Trappen videre op.« Dette er ikke rigtigt. Døren har været anbragt saaledes, at den stængedes fra det forreste — vestre — Rum i Taarnets 3die Afdeling og altsaa fra dette spærrede Adgangen for den, der kom fra det nærmest Kirken værende Rum, hvorfra Trappen fører videre op. Man har altsaa fra det forreste Rum kunnet spærre Adgangen baade nede fra og oppe fra.)

Samler man nu de her fremdragne Enkeltheder, faar man et Billede af Kirken i sin oprindelige Skikkelse; klar og simpel i Anlæget og Konstruktionen, med store, kraftige Murflader og smalle Lysaabninger. Paa Blad 7—10 er givet en Fremstilling af Bygningen i Overensstemmelse med, hvad der i det foregaaende er oplyst om de oprindelige Former.

Gulvet har vistnok været af Sten, større og mindre Stykker faststampede i Kalkmørtel, som en Slags Beton, som det ses af enkelte i Øster-Marie og andre Kirker fundne Rester. I Chorrundingen fandtes et muret Stenalter, som Professor Kornerup lod nedbryde, og under hvilket han fandt en gammel Mønt med et Kors og tre Bogstaver i Vinklerne, som blev indsendt til Nationalmuseet.

Om Kirkens Indre oprindelig har havt malede Dekorationer er tvivlsomt. Som anført, vare de indvendige Murflader fugede, saa at de enkelte Sten vare synlige. Paa denne Flade findes flere Steder Indvielseskors, malede med en mørk, rød Farve, saaledes som de træffes mange Steder i Middelalderens Kirker. Der sees et i Chorrundingen, et paa Skibets østre Væg ved Siden af Triumfbuen, og et paa Skibets søndre Væg. Paa det raa (fugede) Murværk har man med en Kost med Hvidtekalk strøget et Stykke af ganske uregelmæssig Form, saa stort at Korset kunde faa Plads derpaa, og herpaa ere Korsets Omrids svagt indridsede; dette er udført med Omhu og Nøiagtighed, hvorimod Udfyldningen med Farve er foretaget mere skødesløst — eller af en uøvet Haand — saa at Farven ikke altid udfylder Omridsene og flere Steder er stænket til Siden eller flydt lidt ned ad Muren.

Maaske er denne Malning udført af Præsten ved selve Indvielsesceremonien, medens Konturen iforvejen har været ridset op af Haandværkerne. Det kan da have været en rent symbolsk Handling, og Korsene ikke været tillagte nogen Betydning i dekorativ Henseende, saa at det altsaa kan tænkes,

at en mere omhyggelig Behandling af de indvendige Murflader kan være foretaget umiddelbart eller ganske kort Tid efter. Imidlertid tyder jo Fugningen paa, at man ikke har havt til Hensigt at anbringe noget Pudslag, men maaske kun en Overstrygning med Kalkfarve.

Det første Pudslag paa den raa Mur har megen Lighed med den ved det oprindelige Murværk anvendte Kalkmørtel. Paa dette fandtes Spor af Dekorationer. I de halvrunde Felter under Hvælvingsresterne paa Østgavlen utydelige Rester af en billedlig Fremstilling (Korsfæstelsen?). Denne syntes at gaa helt op under Hvælvingerne og maa i saa Fald have været udført, inden disse bleve erstattede med fladt Bjælkeloft. Paa Skibets Sidemure fandtes Spor af et Baand, med en Indskrift i sort Farve, i Høide med Tøndehvælvingernes Trykleje, og under dette Ornamenter med hjertedannede Blade, fornemmelig i grønt og gult. Omkring Triumfbuen ind mod Choret har ogsaa været en Indskrift med sorte Bogstaver. Over et lille, senere udbrudt Vindue i den søndre Side af Chorrundingen findes en Dekoration, som Professor Kornerup henfører til 1ste Halvdel af det 15de Aarhundrede. Om den er samtidig med de omtalte Dekorationer i Skibet, tør jeg ikke med Bestemthed afgjøre, men jeg tror, at disse sidste ere fra en noget tidligere Tid. Derimod ere vistnok de røde Sving, af en temmelig almindelig Art, hvormed Absis og Chorets Hvælvinger vare bemalede, og som ogsaa fandtes paa Undersiden af Triumfbuen og over Indskriftbaandet paa Skibets Langvægge, uden Tvivl senere og syntes at være malede paa en Hvidtning over det underste Pudslag.

En endnu senere Dekoration sees midt over Triumfbuen, der hvor Udbrydningen af Midterskillerummet er tilmuret; den viser Chr. d. 4des Navnetræk med Krone og derunder Bogstaverne H. R. K. og ANNO 1636. Thura beretter i sin Bornholms-Beskrivelse 1756, at Holger Rosenkranz (til Glimminge) og Hustrus Vaabner fandtes udskaarne paa Prædikestolen. Denne er senere kommet bort fra Kirken; men Resterne, som Maleren Zahrtmann havde opsporet og skænkede til den nye Kirke, ere nu anvendte der i den nye Prædikestol. Endelig fandtes Levninger af en grov Maling med Kønrøg i Barokstil, og derover igjen et tykt Pudslag.

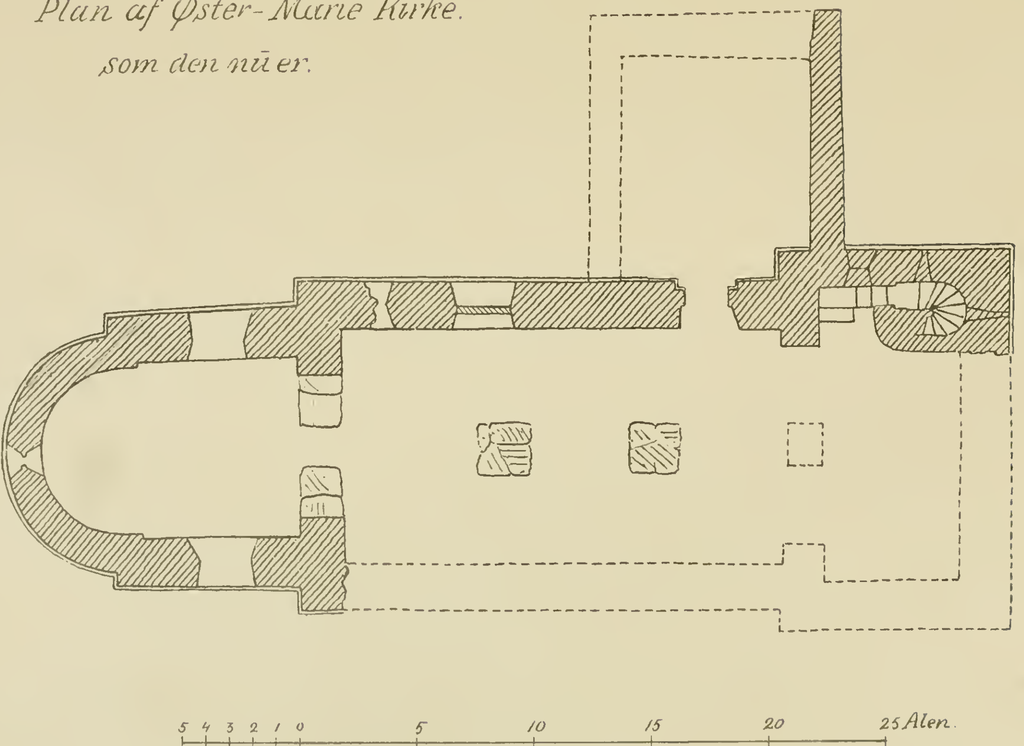
Man ser her den gradvise Forandring, som Bygningen er undergaaet. Den første Dekoration sluttede sig endnu til Skibets Tøndehvælvinger; senere

bleve disse borttagne tilligemed Pillerne og Stentaget, Kirken fik fladt Bjælkeloft og en Tagkonstruktion af Træ. I Chr. d. 4des Tid overmaledes den gamle Dekoration, der opsattes Prædikestol m. m., som kun lidet svarede til Bygningens oprindelige Karakter, og maaske allerede den Gang udbrød man store Vinduesaabninger i Murene. Den tidligste Tilbygning var Vaabenhuset, som opførtes foran den søndre Indgang; i langt senere Tid tilføiedes en Udbygning mod Nord, som nu benyttedes til Materialskur, efterat den nordre Indgang til Kirken var tilmuret. Taarnet var gjentagende lappet med Jernankere hist og her, og tilsidst afstivet med en uhyre Murpille. I sin seneste Skikkelse fremtraadte Kirken med Pulpiturer, der fyldte det meste af Skibet, et buet Bræddeloft med Puds, hele Kirken overhvidtet, med Fugtighedspletter paa Murene, raadent Trægulv og tarvelige, stilløse Bænke, Prædikestol og Altertavle.

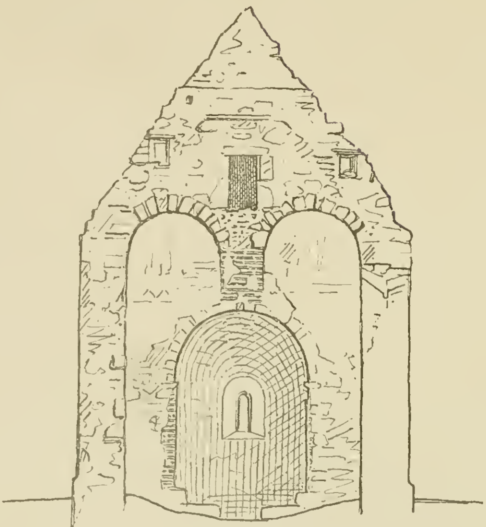
En lille Rest af Bygningens Murværk staar nu som Minde om svundne Tiders djærve Bygningskunst.

Pecht & Crane phot.

Pacht & Crone phot.

Plan af Øster-Marie Kirke.
som den nu er.
5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 25 Alen.

Snit af Skibet.

Snit af Choret.

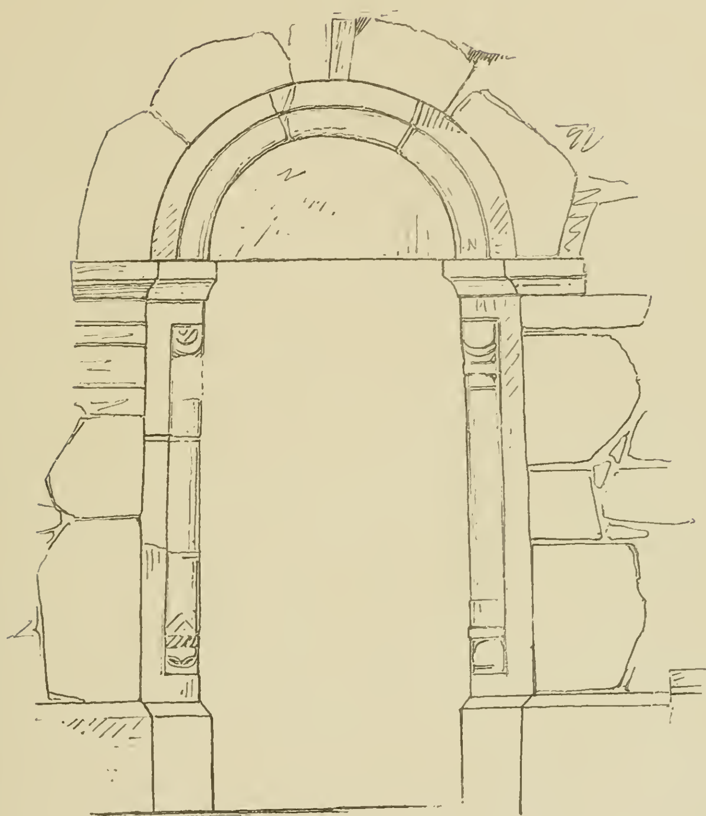

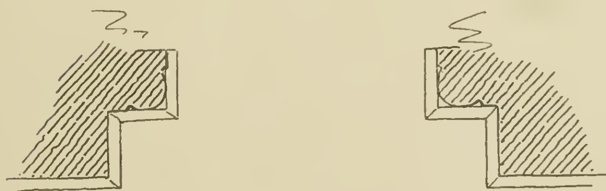
Snit fra Øst til Vest.

5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 25 Alen.

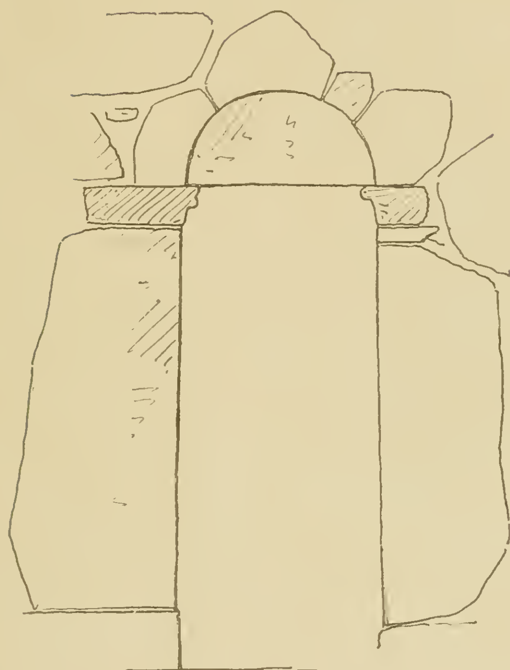
Den søndre Indgang.

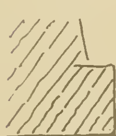

24" 12 0 1 2 3 Alen.

Den nordre Indgang.

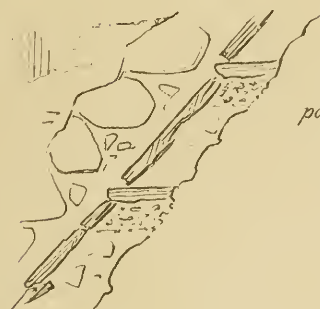

24″ 12 0 1 2 3 Alen.

Chorets Tagafdækning.

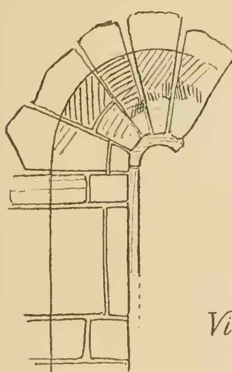

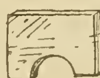
Profil af Gesims

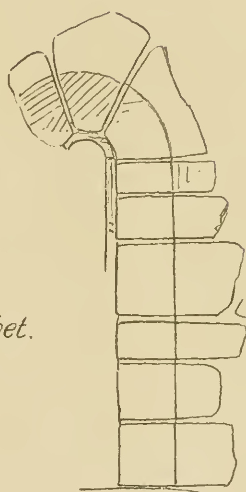
paa Choret, paa Apsis.

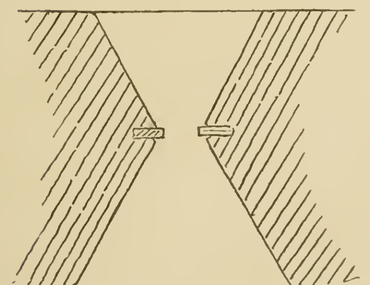

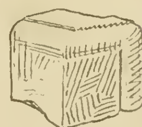

Vindue i Skibet.

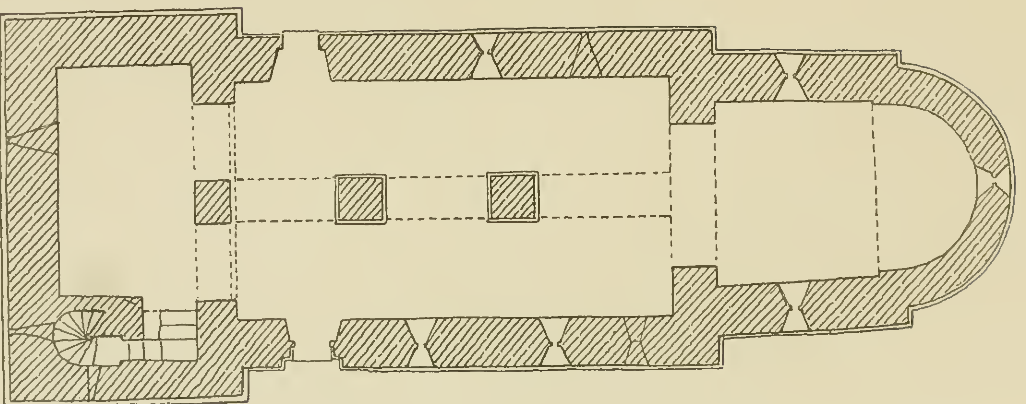

Profileret Sten.

Plan af Øster-Marie Kirke.

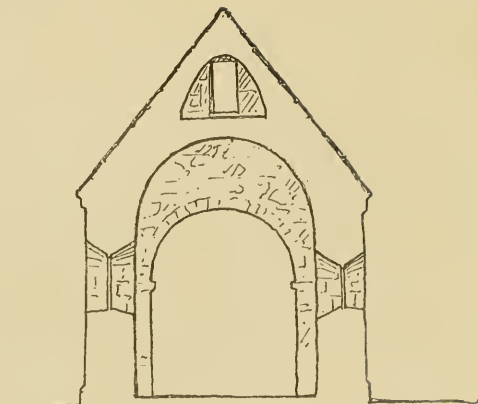
som den oprindelig var.

Snit af Skibet.

Snit af Choret.

5 4 3 2 1 0 5 10 15 20 25 Alen

Snit fra Øst til Vest

Den søndre Side.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 01 17 12 013 0